

Історія

1. Передісторія

Люди з давніх часів поселялися біля води. Тому не дивно, що чим більший населений пункт, тим значніша річка, озеро чи водоймище, на якому він виник. Подивіться на карту світу, Європи чи нашої держави і впевнитесь ще раз у цьому. Звичайно, у давнину річки відігравали також роль транспортних артерій, яка нині, у часи автомобілізації і розвитку повітряних сполучень помітно занепала. Але ж роль водоймищ як напувальників залишилась незмінною. Такою вона була і є у Тетерева і його приток для нашого древнього Житомира.

Забезпеченість міста водою, а також роль Тетерева як водного шляху у середньовіччі визначили масштаб самого міста, його розвиток і роль в регіоні. Власне, й топографія Житомира, його територіальний розвиток теж красномовно свідчать про першорядність фактору водозабезпечення. Якщо проаналізувати найдавнішу з відомих нам карту Житомира 1781 року, то переконаєшся в тому, що саме оті струмки і річечки – притоки Тетерева чи Кам'янки – формували забудову міста і були своєрідними природними “архітекторами”. Справді, наприкінці 18 сторіччя міська забудова шикувалася вздовж в'їздних доріг: з Вересів, Черняхова, Вільська, Барашівки, Троянова, Сінгурів, Станишівки, Левкова. Сьогодні це, відповідно, вулиці Київська, Щорса, Перемоги, Короленка, Якіра, Черняховського, Велика Бердичівська, Корольова. Але перші важливі нетранспортні вулиці (тобто, власне міські житлові вулиці, а не міські дороги) виникли саме вздовж або біля водоймищ.

До речі, одна з таких вулиць, дуже старих і колись центральних – Басейна, виникла якраз вздовж річки Рудавки, а назву отримала від своєї важливої “професії”. Як вже, напевне, здогадався читач, йдеться про пожежну спеціалізацію вулиці, адже назва походить від слова “басейн” – штучного водоймища із запасом води для гасіння пожеж. Щоправда в такий спосіб перемагати вогняну стихію було дуже важко. У 1781 році, наприклад, під час пожежі вигоріла майже вся дерев'яна частина старого міста.

Водоймища і річки не тільки ставали вірними помічниками людини під час пожеж, а й, звичайно, були у пригоді кожного дня. Тому до них тягнулися житлові будинки, лазні, винниці і винокурні, всілякі майстерні і промисли. Так, вздовж річки Коденки (тепер протікає в трубах) в середні віки почала формуватися забудова Гончарної слободи (тепер вулиці Лесі Українки, Домбровського, Старогончарна, Олени Пчілки). По обидва боки безіменного струмка, що починався на місці нинішнього дитячого універмагу і впадав у Кам'янку, сформувалася забудова двох значних сучасних вулиць: Малої Бердичівської і Пушкінської. Велике Хлугове озеро на місці нинішнього Житнього ринку “притягувало” місто в свій бік, а саме зникло в результаті штучного осушення тільки на початку 20 ст. Дорога вздовж Кам'янки і вбхід через Тетерів вела до хутора Бровари (пивоварне виробництво), а далі на Сінгури (тепер цей хутір “представляють” кілька стареньких хатинок побіля Підвісного мосту). Річка Путятинка визначила появу на карті Житомира важливого передмістя – Смолянки, Крошенка – Крошні, Вошивиця – Смоківки, Довжик – Довжика, Лісова – Рудні, тобто великих сучасних районів Житомира. Річки Житомира були важливим і безкоштовним джерелом енергії, місцем будівництва млинів, яких нараховувалося на Тетереві та Кам'янці до десятка. Про цю давню професію річок нагадує назва вулиці – Млинова (до революції їх навіть було дві – Перша та Друга).

Власне місто розвивалося у системі координат доріг та річок, які “диктували” йому свої умови і задавали напрямки та темпи росту. По суті, конфігурація Житомира повторює конфігурацію системи шляхів і річок. Місто розтягнуте вздовж основних шляхів і основних річок – Тетерева, Кам'янки та Крошенки. З іншого боку, Тетерів як потужний водний кордон стримує вже багато століть намагання міста “перестрибнути” його в південному напрямку, перейти на протилежний берег.

Отака сила річок! Така їх непересічна роль в житті нашого древнього міста. Звичайно, про це можна і, напевне, потрібно було б розповісти більш докладно, але ані обсяг цього скромного

видання, ані його тема не дають нам можливості це зробити. Отож, далі говоритимемо власне про водозабезпечення Житомира.

2. Від необхідності до реальності

Хоча великі і малі річки, а також криниці забезпечували жителів міста водою, проблема існувала. Як зазначав А. Забелін у “Военно-историческом обозрении Волынской губернии”, в 1884 році “... 32 проценти вулиць були замощені. Водопроводу немає. У кількісному відношенні місто водою забезпечене, але якість її, навіть у річках, бажає бути набагато кращою. Відбувається це внаслідок того, що колодязі знаходяться близько туалетів та відсутня каналізація”.

В той же час Житомир наприкінці минулого сторіччя був одним з найбільших міст нашої держави. За статистичними даними в 1860-х роках він був третім за розмірами містом в Україні. В 1883 році тут мешкало 52 тисячі жителів, діяли десятки фабрик, складів, сотні магазинів. В місті налічувалося понад 9 тисяч будівель, все більше споруджувалося 2-3-поверхових житлових і виробничих приміщень. Все це диктувало нагальну потребу у централізованому забезпеченні міста водою.

Вперше питання про це порушувалося ще в 1865 році, але марно. “Волыньские губернские ведомости” за 9 березня 1874 року про це писали: “В 1865 году возбуждался вопрос о водопроводе и газовом освещении в Житомире, по поводу сделанного в это время предложения по настоящему предмету обществом Тверских водо- и газопроводов. Назначенная тогда же особая комиссия для рассмотрения означенных предложений и степени возможности применения их к Житомиру, пришла к заключению, что предпринимателям может быть представлено устройство водопровода без газового освещения, в тех соображениях, что введение сего последнего потребовало бы расхода ежегодно до 1800 р. свыше суммы на этот предмет ассигнованной из городских доходов, по расчету 320 фонарей, освещаемых нефтью. Заключение комиссии было сообщено на соглашение Обществу Тверских водо- газопроводов, но осталось без последствий. Между тем, испытываемый жителями недостаток в воде хорошего качества и беспорядок в освещении города поставили губернское начальство в необходимость в 1869 г. предложить городскому обществу на обсуждение вопрос об устройстве в городе водопроводов и газового освещения”.

Вдруге про будівництво водопроводу міська дума клопоталася в 1869 році, коли розглянула пропозиції австрійського громадянина Фібіана Іоллеса. Умови Іоллеса і компанії, яку він усоблював, міська дума схвалила 1 лютого 1870 року, але Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор підтримав пропозицію влаштування водопроводу в Житомирі та не погодився з умовами Іоллеса, як такими, що не відповідають аналогічним пропозиціям інженера Струве, який виконував відповідні роботи в Києві. І питання надовго повисло у повітрі.

В той же час газета “Волыньские губернские ведомости” за 1874 рік справедливо пише: “Кому из жителей Житомира не приходилось испытывать неудобства при существующей доставке воды водовозами. Большинству жителей не по карману доставка воды на рас-стоянии двух и более верст из Тетерева. Приходится довольствоваться водой из бочек водовозов. Кроме того, кому из жителей Житомира не приходилось убеждаться в недостатке воды при тушении пожаров, когда приходилось отправляться за водой за несколько верст или накачивать из колодцев.”

В цій же газеті знаходимо статтю “Гігієна води”, в якій зазначається, що чудові скелясті береги Тетерева у Жито-мирі є кладом для пейзажистів, але тортурами для слуг-водоносів. Що ж стосується криниць, то як стверджує автор статті, таких, де є придатна для пиття вода, мало, а з водою для при-готування чаю немає жодної. Однією з причин виникнення у місті епідемії заразних хвороб була якраз відсутність централізованих джерел водопостачання. Допоки в Житомирі не побудували водопровід, тут раз-по-раз лютували всілякі епідемії, забираючи з собою сотні і тисячі жертв. Ще не так давно на Старочуднівській дорозі можна

було побачити залишки старого міського холерного кладовища, яке років з 25 тому засипали глиною і на його місці влаштували стадіон училища профтехосвіти. Самі ж холерні бараки знаходились на Смолянці, а на повороті на Бердичівське шосе – капличка в пам'ять про жертви холерних морів. Ще в кінці минулого сторіччя все це було в нашому місті. Отож, централізоване забезпечення міста чистою водою було питанням надзвичайно актуальним. Знову до нього повернулися у 1880 році. Тоді з пропозицією влаштувати водопровід до міської управи звернулись інженер-полковник Володимир Антонович Черепов, інженер-технолог Федір Іванович Донат та дійсний член імператорського Росій-ського технічного товариства Іван Матвійович Сирокомський, а також директор Київських водопроводів.

У сво-мирської міської управи забезпечити місто достатньою кількістю води доброї якості. Перед тим, як викласти основні підстави, на яких ми перед-бачаємо влаштувати водопровід, ми вважаємо за необхідне розглянути коротко ті думки, які спонукають не поспішати з втіленням цього корисного і необхідного заходу”.

Автори заяви підкреслюють, що тетерівська вода відмінної якості вище Житомира по течії. Але Кам'янка, на берегах якої знаходяться кладовище, шкірзавод, лазні, пральні служить природним збірником стоків і нечистот. Отож, Тетерів в межах міста для використання як джерело чистої води став практично непридатним.

Добродії Черепов і Сирокомський запропонували місту систему водо-забезпечення Галлі, що на той час вже широко застосовувалася в Америці. Нею передбачалось накачування води безпосередньо в магістральні труби і підтримування спеціальними пристроями необхідного тиску. Через це відпадала необхідність у будівництві спеціальних резервуарів і водонапірних веж. Забігаючи наперед, зазначимо, що саме в такий спосіб й працює сучасний житомирський водопровід.

Прохання Черепова і Сирокомського до управи були такі: забезпечити умови для топографічної зйомки, дозвіл на будівництво та експлуатацію на час контракту лазень та купалень і на ділянку землі, що займав Єврейський бульвар (тепер сквер між нинішніми майданами Соборним і Перемоги). В проекті концесії автори передбачали використати бульвар для будівництва “торгових” лазень та купалень, вздовж Вільської вулиці спорудити ряд розкішних магазинів, влаштувати асфальтовий чи плитковий тротуар, а побіля каплиці спорудити фонтан (він мав бути першим в історії Житомира).

Водопровід за проектом Черепова і Сирокомського мав бути прокладений від річки Тетерів в районі острівця (тобто, насосної станції) по Чуднівській вулиці до центра. Проектом також передбачалося улаштування водорозбірних стовпів (кол-онок), пожежних кранів і фонтанів. Все це планувалося здійснити протягом 2,5 років. Отож, вже в 1882 році Житомир мав отримати водопровід, і тоді він був би першим чи одним з перших серед міст, що його мали. У 1883 році вже була досягнута домовленість про виготовлення Турчи-нецьким ливарно-механічним заводом Генріха Вардге 7-дюймових чавунних труб, розрахованих на тиск у 12 атмосфер. Але для нашого міста запропонована система водозабезпечення, очевидно, виявилася надто фантастичною, хоча спочатку викликала позитивну реакцію у “батьків” міста. І хоч управа навіть ухвалила рішення про дозвіл на нівелювання місцевості вздовж майбутньої траси водопроводу, визначила термін концесії (50 років) на право володіння водопроводом, роботи так і не розпочалися, і останню крапку в справі Сирокомського і Черепанова було поставлено 12 жовтня 1889 року. Їх проект так і залишився нереалізованим. В той же час питання будівництва водопроводу в місті ставало дедалі актуальнішим. Так, у березні 1883 року до міської управи звернувся із заявою житомирянин, інженер-полковник Михайло Миколайович Козлов. Він, зокрема, писав: “Как житель города Житомира, живо интересующийся скорейшим осуществлением проекта городского водопровода, я обращаю внимание Городской управы на недостаточную доброкачественность воды р. Тетерева выше Павликовского острова, где предполагается действие водопровода (водоприемника). Химический анализ этой воды, произведенный 31 мая 1881 года в лаборатории Киевского

университета показав присутвие 6 неорганических веществ в пропорции, значительно превышающей предел, указываемый для сего санитарными нормами.”

Далі інженер Козлов пропонує вивчити санітарний стан всіх джерел води в передмістях Житомира, і, в першу чергу, річку Лісову, а також “ключові” джерела. Він просив міську управу виділити на аналіз води цих джерел відповідні кошти. Отже, проблема санітарного стану річок поблизу Житомира вже сто років тому була актуальною.

Та крім санітарної проблеми, про яку вже йшлося вище, все гостріше відчувалася та небезпека, яку приховували в собі незахищені від пожеж дерев'яні будинки міста. А їх була більшість: в 1887 році, наприклад, з 3857 житлових будівель кам'яних було тільки 378 (9%), а решта 1239 – дерев'яні. “Encyclopedia Polska” в статті “Zytomierz” наводить на 1885 рік інші дані - всіх будинків 5207, в т. ч. мурованих – 1152, тобто 22, 1%, (жилих, відповідно 4127 і 660, тобто 15,9%), що теж мало. Раз у раз в місті виникали пожежі, що призводили до значних матеріальних збитків. До речі, саме пожежі знищили дерев'яні будівлі Житомирського замку, і тому сьогодні ми не маємо й натяку на цю унікальну історичну фортифікаційну споруду. Були випадки, коли вогонь забирив з собою цілі міські квартали, а в 1911 році, ще не забезпечена тоді водопроводом Мальованка втратила через це лихо саму... пожежну частину (!).

В центральній частині міста ставало дедалі більше 2- та 3-поверхових будинків. Центральні вулиці міста являли собою суцільну 2-4-поверхову стіну будинків, прибудованих один до одного, що теж підвищувало небезпеку пожеж. Такими були, зокрема, вся Михайлівська, перші квартали Київської, Великої Вільської та Великої Бердичівської, Кафедральної та Чуднівської вулиць. Ці вулиці в першу чергу потребували централізованого водопостачання. Воно стукало у двері міста і вже майже стало реальністю. Але різні причини не давали здійснитися планам. Наміри інженер-полковника Козлова здійснити проект також не увінчались успіхом, і в листопаді 1883 року він відмовився вести подальші роботи через відсутність необхідних умов: не було здійснено відчуження земель у власність міста на набережній в районі Павликівки. Нарешті, на арені з'явилося київське будівельно-проектне бюро “Сотрудник”.

3. Як київський “Сотрудник” став житомирським співробітником

Протягом 1891-1892 років при міській управі була створена “водопровідна комісія”. Пізніше, коли виникла потреба займатися електричним освітленням, її перейменували на “водопровідно-електричну”, а відтоді, як стало актуальним й питання трамваю, її ще раз реорганізували. Вона розглядала пропозиції щодо влаштування водопроводу, що надходили від ініціаторів.

В 1890-93 роках після невдалих спроб розпочати будівництво водопроводу Череповим та Сирокомським, потім М. М. Козловим були ще й інші пропозиції та проекти з різних міст імперії (Києва, Варшави, Одеси, Москви та інших). Свої пропозиції надавали міській владі Самборський та Кулішер (останній був пізніше одним з ініціаторів налагодження в нашому місті електричного трамвайного зв'язку). Перший наполягав на скороченому варіанті (90 тисяч рублів), другий – на повному варіанті проекту (356 тисяч). Але всі вони з фінансових, технічних або інших причин не влаштовували міську владу. Міська управа зацікавлено обговорювала це питання не раз, наполягаючи на реалізації повного, а не скороченого проекту, з прокладанням водопровідної мережі в 7-8 верст, з водорозбірними та пожежними кранами і на перший час без фільтрів. Нарешті, в 1893 році свій проект на розгляд міської управи подало київське технічне бюро “Сотрудник”.

Проект киян був схвалений міською управою 27-28 квітня 1894 року. Цей день й можна вважати реальною датою початку історії водопроводу Житомира. Проект передбачав будівництво водопровідних мереж, насосної станції з фільтрами на лівому березі Тетерева, вище місця впадіння Кам'янки, та водонапірну вежу. Ним же планувалось використовувати лишки пару котлів насосної станції для приведення в дію невеликої динамомашини. Вона

мала постачати електроенергію власне водопровідній станції, а також у житлові будинки водопровідників та забезпечувати освітлення водонапірної вежі.

Справа організації водопроводу в Житомирі була доручена водопровідній комісії при міській управі, яка крім цього займалась питанням будівництва кінно-залізничних ліній та освітленням міста. Першою проблемою було питання коштів. Проект "Сотрудника" оцінювався в 200 тисяч рублів. Таких грошей місто не мало, а здавати будівництво у концесію теж не хотіло. І тоді виникла ідея випустити білети спеціальної водопровідної позики. Діставши необхідний "высочайший" дозвіл (що забрало багато місяців очікування), міська управа організувала друкування білетів позики у Ризі та її розповсюдження.

Поки вирішувались організаційні питання, свої послуги по будівництву водопроводу житомирянам запропонував ряд фірм з Києва, Варшави та Петербурга. Газета "Вольнь" 18 квітня 1895 року з цього приводу писала: " В пятницу, 14 апреля, в Житомирской городской управе состоялись торги на отдачу с подряда постройки в гор. Житомире водопровода, согласно с утвержденным Министерством внутренних дел проектом его. На торги, произведенные подачей заявлений в запечатанных пакетах явилось пять предпринимателей:

1. Представитель Варшавской фирмы Кукш и Литке;
2. Инженер Варшавской технической конторы Арнольд Брониковский;
3. Инженер Киевской технической конторы Стефан Венглоцкий;
4. Варшавский инженер Држевецкий;
5. Петербургское товарищество для устройства образцовых мостовых.

... Подряд остался за инженером Држевецким."

Пропозиція представника Варшавської будівельної фірми П. С. Држевецького виявилася найоптимальнішою. Його кошторис після віднімання витрат на проект склав 200702 рублі 96 копійок. Држевецький не тільки запропонував найдешевший кошторис, а й доповнив проект влучними пропозиціями. Зокрема, він запропонував дещо посунути будівлі станції, щоб дати можливість для її подальшої добудови і розвитку, а також вніс пропозицію заготовляти камінь для будівництва стін безпосередньо на берегах Тетерева, відмовившись від його доставки з віддалених кар'єрів. Він же запропонував прокласти від насосної станції до вежі дві труби. Ці та інші пропозиції здібного інженера суттєво знизили собівартість водопроводу. Безумовно, діяльність і сама особистість Петра Станіславовича Држевецького є неординарною в історії розвитку міського господарства Житомира на зламі 19 і 20 сторіч. Можна тільки пошкодувати, що сьогодні ми майже нічого не знаємо про цю людину і навіть не маємо її фотознімку.

Претенденти на ведення будівельних робіт оскаржили перед Волинським губернатором рішення міської влади. Але останній залишив це рішення в силі. Вже в серпні 1895 року відбулося урочисте закладання фундаменту насосної станції на березі Тетерева та водопровідної вежі на Пушкінській вулиці. В той же час місто продовжувало користуватися послугами водовозів. Вони брали воду з резервуарів на березі Тетерева, які наповнювалися за допомогою старої дизельної водокачки, що часто виходила з ладу. І тоді, як свідчать публікації в місцевій пресі, водовозам доводилось заїжджати візками у річку, каламутити і псувати воду, яку потім вони ж і розвозили. Газета "Вольнь" від 1 вересня 1895 року робить висновок, що "набираемая вода в таких местах грязная и, по всей вероятности, содержит в себе немало гнилых органических остатков".

В листопаді 1895 року міська управа отримала 510 білетів "водопровідного займу" на суму 200 тисяч карбованців. Розповсюджувався він досить швидко, і казна активно наповнювалася коштами для будівництва водопроводу. Його основними об'єктами були: водопідйомна будівля (насосна станція) на березі Тетерева з паровими насосами потужністю 47 парових сил (тепер тут, на набережній Під Скелями, 54 знаходиться виробнича база підприємства "Міськвітло"); верхня захисна споруда з добовим запасом води 60 тисяч відер, що являла собою закрите приміщення з резервуаром для відстоювання води та вирівнювання коливань у її споживанні впродовж доби; водонапірна вежа та головний водовід.

30 січня 1897 року Житомирська міська управа уклала контракт з головним підрядником П. С. Држевецьким на будівництві водопроводу. Його текст, що складає 31 сторінку, зберігається в справах управи в фондах Житомирського облдержархіву. Ним чітко визначались усі права та обов'язки як замовника, так і виконавця робіт, а також майбутніх абонентів водопроводу. Багато в чому цей документ міг би бути й сьогодні зразком серйозного і відповідального підходу до справи, справді юридичного врегулювання господарських і фінансових стосунків ділових партнерів (він є цікавим аспектом теми, що, на жаль, виходить за рамки цього скромного дослідження).

4. Петро Држевецький будує водопровід

Так от, 30 січня 1897 року управа і пан Држевецький підписали документ, який розпочинався таким чином:

“ Согласно полномочий Житомирской городской думы от 12 июля 1895 года Городская управа в лице городского головы, статского советника Александра Петровича Старосветского (зазначу, що він жив у двоповерховому будинку на Старому бульварі, на місці якого побудовано супермодний “куб” для офісу обласного енергетичного олімпу - авт.) и членов ея: титулярного советника Владимира Львовича Лунда, надворного советника Дионисия Александровича Яницкого и исполняющего должность Городского секретаря, коллежского регистратора Владимира Александровича Курбатова и Водопроводная комиссия в лице товарища председателя ея Константина Лаврентьевича Духонина, членов ея Николая Александровича Аршеневского, Винантия Федоровича Каленского, Евгения Васильевича Палецкого, Николая Васильевича Пигнатти с одной стороны, и с другой стороны инженер-технолог Петр Станиславович Држевецкий заключили настоящий контракт в следующем:

1. Петр Станиславович Држевецкий обязывается всецело на свой счет, своими средствами, материалами и всеми необходимыми рабочими силами и принадлежностями для работ и под личным его, предпринимателя, руководством и с полной его ответственностью за все работы произвести устройство водоснабжения в г. Житомире из реки Тетерев по проекту, составленному инженерным бюро “Сотрудник” и утвержденному Техническо-Строительным комитетом Министерства внутренних дел во всем согласии условиям настоящего договора (...).”

Через рік спеціальна комісія прийняла у П. С. Држевецького обладнання будівлі і споруди водопроводу. За цей час було збудовано основну споруду насосної станції на березі Тетерева, прокладено водогін по центральним вулицям – Чуднівській, Київській, Московській, Великій Бердичівській, а також по Пушкінській до водонапірної вежі. До речі, на вулицях Лермонтовській та Пушкінській ще й досі діють дільниці чавунного водопроводу, укладеного тут ще в 1898 році. Отож, у “Книгу рекордів України” (Львів, 1997, с. 40) в рубрику “найстаріший з діючих водопроводів” мав потрапити не Львів (1901), а Житомир (1898).

Довжина перших водопровідних магістралей міста була, звичайно, незначною – лише близько 2,34 км. Але прокладати їх містом було не так то просто. Підряднику довелося працювати відповідно до жорстких вимог міської управи, яка вимагала швидкого відновлення зруйнованих під час земляних робіт тротуарів і доріг, причинення мінімальних незручностей для жителів вулиць, якими прокладався водопровід тощо. Ці вимоги управи зумовлюються контрактом і є настільки цікавими і актуальними й сьогодні, що варто тут їх навести мовою оригіналу.

Вже на початку лютого 1898 року здійснювалася проба водопровідних кранів і газета “Волынь”, зокрема, констатувала, що “тиск води спостерігався достатньо сильним, вода була фонтаном, але була дуже брудною” (ще не працювали очисні фільтри - авт.). 12 травня 1898 року водопровід почав працювати і постачати водою спеціальні будки, де відро дорожньої рідини коштувало обивателю 0,25 копійки. Ці будки ще дуже довго діяли і їх пам'ятають старожили. Вони були в місті навіть після Другої світової війни. Так, ще в кінці 1940-х років в одній з таких “будок” при водонапірній вежі на Пушкінській працювала і відпускала воду житомирянам Юзефа Францівна – мати відомого сьогодні письменника-земляка Валерія

Шевчука. Тоді ж, у 1898 році водопровідна комісія ставила питання про пічне опалення водопровідних будок, влаштування в них добротних дверей. До речі, одна-єдина така будка залишилась й посьогодні на вулиці Щорса і являє собою досить оригінальну споруду з елементами модерну в архітектурі. Вже у повоєнні, 1940-і роки, житомиряни брали у водопровідних будках воду по копійці за відро. Як згадує О. Г. Ротань, така будка, наприклад, діяла тоді на розі Провіантської і Базарної вулиць (1 Травня і Довженка). Вона являла собою мініатюрний цегляний будиночок, що знаходився між тротуаром і бруківкою проїжджої частини вулиці. Про водопровідні будки на Павликівці, біля водонапірної вежі розповідає в автобіографічних творах письменник Валерій Шевчук. В повісті “Тепла осінь” він, зокрема, пише: “Сторожова будка біля водонапірної вежі була водночас і водогінна; (...) Будка була зовсім крихітна: стіл з телефоном, стілець і твердий тапчан. На вбитому в стіну і вже розхитаному цвяху висів кожух”. Потім на зміну отаким будкам (щоправда, всі інші були без телефонів) прийшли водорозбірні “безплатні” колонки, а будки є сьогодні вже далекою історією.

Як і будь-яка інша, ця сфера послуг, в залежності від того, у яких руках вона була, в результаті породжувала чимало скарг і слугувала об’єктом прицільної критики місцевої преси. Так, газета “Вольнь” 14 липня 1900 року зауважувала: “Сторожа водопроводных будок, по крайней мере, некоторые из них, позволяют себе обращаться с приходящими за водой в высшей степени грубо, в особенности, если наверхнется приезжий крестьянин. Этим последним сторожа будок отказывают в воде даже для утоления жажды, для этой потребности вода должна отпускатся всякому беспрекословно и бесплатно”.

Що ж, і досі ми відчуваємо наше невміння вести цивілізовано справу у сфері послуг, хоч і конкуренція є, і особиста зацікавленість у результатах власної праці.

У 1899 році відро води коштувало споживачеві 0,25 копійки, і це доволі недешево, якщо вважати, що середня заробітна плата звичайного робітника коливалась в межах від 2 до 15 рублів на місяць. Найзаможніші житомиряни мали можливість провести водопровід додому, хоча це коштувало досить дорого. Щоб читач мав змогу впевнитись у цьому і порівняти ціни з сучасними, вміщуємо тут документ облдержархіву, що говорить сам за себе. Цікаво, що міська управа забороняла приватним власникам будинків, до яких проведено водопровід, продавати воду іншим особам або навіть торгувати водою будь-кому з криниці. Безумовно, ця заборона була спрямована на забезпечення конкурентноздатності водопроводу і його успішної економічної діяльності.

Тим часом роботи по будівництву споруд водопроводу тривали. Адже потрібно було ще ввести в дію очисні фільтри на насосній станції, виконати ряд інших робіт, а також добудувати водонапірну вежу. 27 грудня 1898 року було прийнято в експлуатацію водонапірну вежу на Пушкінській вулиці. Висота цієї ажурної, привабливої споруди, побудованої місцевими зодчими Арнольдом Єншем та Мечиславом Лібровичем, склала понад 31 метр. У верхній частині вежі, підсиленій конструктивно чотирма кутовими потужними і шістьма проміжними контрфорсами, на висоті 20 метрів було встановлено два металічних накопичувальних баки, кожний ємкістю по 100 кубометрів води. Вежа виконувала водночас три важливих функції: акумулятора води, регулятора тиску її і... пожежної каланчі.

Перша “професія” вежі, напевне, не потребує коментарів. Другу легко пояснити. Оскільки насоси подавали воду у мережу під постійним тиском, незалежно від конкретного споживання у кожний конкретний момент, водонапірна вежа мала служити своєрідним “амортизатором” (“демпфером”) між насосною станцією і конкретним споживачем. Незалежно від роботи насосів тиск води в мережі весь час був стабільним і залежав лише від висоти стовпа води у водопровідній вежі (не менше 19 метрів – тобто приблизно 2 атм.). Отож, вежа забезпечувала постійний стандартний тиск води у кранах споживачів.

Нарешті, на даху вежі знаходилась невеличка надбудова у вигляді будки з майданчиком навколо неї. Тут цілодобово знаходився черговий. Помітивши пожежу, він вмикав потужний

прожектор з дуговою лампою, що живився від електростанції, яка діяла на насосній станції. Прожектор попереджав жителів міста про те, що в місті пожежа і тимчасово користуватися водопроводом не можна, щоб зберегти у ньому максимально необхідний тиск. Оскільки вежа була побудована на одній з найвищих точок міста, що домінувала над довколишньою місцевістю на 8-10 метрів, вона фактично височіла над 2-4-поверховим Житомиром, як справжній 12-поверховий “хмарочос”. Отож, функцію пожежного маяка вона виконувала справно. Перед війною вежу використовували як пункт спостереження протиповітряної оборони.

До речі, водонапірній вежі видавництво “Волинь” присвятило окрему книжечку “Старовинна вежа на Пушкінській” (в серії “Пам’ятки рідного міста”). Адже вона є справжньою архітектурною перлиною міста, однією з його найвизначніших споруд і, водночас, цікавою пам’яткою історії техніки. З 1965 року вона, в зв’язку з докорінною реконструкцією водопровідного господарства, перестала виконувати свою основну функцію. Затим була капітально реконструйована за проектом архітектора Андрія Пасічника, і, змінивши професію, стала вежею-кафе. В 1988 році її знову повернули законному господарю - Житомирському виробничому управлінню водопровідно-каналізаційного господарства. Детально про біографію цієї неординарної споруди міста можна прочитати у згаданій книжечці (наприклад, про те, що вона своєрідна “родичка” Пізанської вежі або ознайомитися з цікавими спогадами письменників Валерія та Анатолія Шевчуків, чи довідатись про “водопровідного коня”, який утримувався в стайні біля вежі і був... актором сусіднього театру).

Рішенням обласної державної адміністрації вежа взята на облік як пам’ятка архітектури місцевого значення, хоча архітектурною громадськістю міста порушується питання про надання їй статусу пам’ятки загальнодержавного значення. Вежа стала своєрідним символом Житомира. Її зображення ви можете побачити і на різноманітних календарях, і у новому фотоальбомі “Житомир” з текстами на шести мовах, і навіть на етикетці житомирської горілки “Поліський сувенір”. Користувалась вона успіхом у фотографів і видавців з перших днів її існування. Вежа присутня на всіх сюжетах поштових листівок з серії “Житомир”. Разом з білокам’яною спорудою міського театру вона створює своєрідний архітектурний ансамбль, що милує око гармонійністю і вмілим поєднанням зодчими різних обсягів, матеріалів, стилів. Але повернемося на 100 років назад.

5. Водопровід діє

Отож, в грудні 1898 року було введено в дію водонапірну вежу. 10 грудня 1898 року міська комісія з улаштування водопроводу доповідала, що:

1. З 12 травня 1898 року міський водопровід постачає воду справно;
2. До 1 жовтня 1898 року вода постачалася нефільтрована, а тепер фільтрується.

Далі комісія зазначила, що всі об’єкти водопроводу збудовані згідно з проектом, все обладнання працює і застраховане. В документі зазначається, що не закінчено ще роботи по обладнанню майстерень водопровідної станції, не добудовано четверте відділення фільтрів. В акті зазначалося, що комісія висловлює сумнів щодо морозостійкості окремих ділянок водопроводу (під річкою Кам’янкою, на Московській вулиці), а також обігрівання верхньої частини водонапірної вежі з баками. Потрібно було усунути також інші дрібні недоробки.

Документи облдержархіву проливають світло на те, хто ж був причетний до будівництва водопроводу в Житомирі. Це, крім відомих вже нам П. С. Држевецького та М. Лібровича, заступник міського голови В. І. Лунд, інженер та архітектор Володимир Миколайович Пальшау, архітектор Щегольський. Нарешті, першим завідувачем водопроводу Житомира був інженер Плотницький.

11 січня 1899 року комісія міської управи у складі Давидковського, Каленського, Доманського за участю інженерів В. М. Пальшау, Плотницького, Щегольського та підприємця, інженера Лібровича прийняла від будівельників в особі П. Држевецького всі споруди водопроводу і зазначила, що “річний строк гарантії відносно надійності споруд вважати від 27 грудня 1898

року, тобто від дня повного закінчення його будівництва”. Отже, днем народження житомирського водопроводу (з поправкою на різницю в 12 днів за новим стилем) слід вважати 11 січня 1899 року.

Водопровід було прокладено від насосної станції на березі Тетерева (тепер набережна Під Скелями) по Чуднівській до Соборного майдану, по Великій Бердичівській вулиці до лікарні, Старому бульвару до окружного суду (тепер Державна агроєкологічна академія України), по Садовій (тепер Івана Кочерги) та Московській вулиці до Іларіонівської (тепер Котовського), по Київській до Московської, по Великій Вільській (тепер вулиця Перемоги) до Маловільської (тепер Ольжича), а також по Старожандармській (тепер частина Пушкінської від вул. Петровського до Старого бульвару), по Театральній і Кафедральній.

Початкова потужність Житомирського водопроводу складала 500 кубометрів води на добу. Такої кількості води сьогодні вистачило б сучасному місту тільки на 2,5 хвилини. Тоді ж ця потужність задовольняла потреби міста. Про це знаходимо в фондах облдержархіву короткий запис міського інспектора, зроблений 27 травня 1904 року: “Водопровод работает удовлетворительно, фильтры исправны”. Влаштувала житомирян і якість питної води. З доповіді, прочитаної 10 липня 1900 року В. І. Лагорно на спільному засіданні товариства лікарів та технічного товариства, дізнаємося, що “ ... Анализ нам показывает, что по жесткости вода Тетерева должна быть причислена к водам мягким и, что она вполне годна для питья (...) И так как в общем тетеревская вода, по полученным пока данным, как для цели технического производства, так и для употребления ее для питья настолько удовлетворительна, что подвергать ее какому-либо способу поправки путем добавления химических веществ – излишне, и вполне достаточно ограничиться кипячением ее”. Втім, як розповіла автору цих рядків його мати, О. Г. Ротань, до Другої світової війни житомиряни брали воду для пиття безпосередньо з річки (!).

Число абонентів водопроводу поступово збільшувалося. І все ж, газета “Волынь” через рік після його пуску зауважувала, що щоденне споживання води не перевищує 30 тисяч відер, враховуючи й воду, що відпускається безплатно або із знижками. “Є цілі квартали, – писала газета, – які мають лише по одній садибі, приєднаній до водопровідної мережі”. Далі зазначається, що останнім часом все ж влаштовано 12 нових “домових соединений”, в тому числі Перша чоловіча гімназія. У вересні 1900 року до водопровідної мережі було також підключено будинок Товариства взаємного кредиту, відомий сьогодні як будинок міської ради (перебудований в кінці 1940-х років). Влітку 1900 року у петербурзьких газетах з’явилися повідомлення про звернення Житомирської міської управи до уряду з проханням дозволити випуск нового “водопровідного” облігаційного займу на суму 155 тисяч рублів. Кошти з нього мали бути використані перш за все на розширення вуличної мережі водопроводу. Міська управа гарантувала суму займу доходами від водопроводу та майном, що їй належало. Але столиця чомусь не задовольнила прохання української провінції. Довелося спиратися на власні можливості. Звісно, що вони були обмеженими. Тому водопровідне господарство розвивалося повільніше, ніж місто. На початку 19 ст. Житомир зростав швидкими темпами. Цьому сприяло проведення залізниці (1896 рік), електрифікація міста, подальше зростання його ролі як адміністративного і культурного центру величезного Волинського краю, відкриття нових промислових підприємств, численних торгівельних фірм, складів, магазинів, банків, закладів освіти і культури. Місто приваблювало своїми чудовими ландшафтами і поєднувало в собі зручності досить великого губернського центру з затишком курортних околиць. Все це сприяло зростанню населення, яке з 1885 по 1914 рік збільшилось майже вдвічі і наближалось до 90 тисяч чоловік. У ті роки Житомир був всього у чотири рази менший Києва, а на Правобережній Україні най-більшим містом після Одеси.

Так, “Большая Энциклопедия под редакцией С. Н. Южакова” в статті “Житомир” констатує: “В настоящее время (1910 рік - авт.) большой промышленный и торговый город... Фабрик и заводов 46. Особенно славится выделкою перчаток, которые расходятся не только по всей

России, но и завозятся даже за границу, и гнутой мебелью. Церквей православных 17, монастырь 1, часовня 1, раскольничьих молелен 3, костелов 2, каплиц 1, протестант-ских церквей 2, синаноги 2, еврейских молитвенных домов 51, учебных заведений 107, в том числе 2 мужских гимназии, Римско-католическая духовная семинария. Публичная библиотека с музеем, ученых обществ 4, книжных лавок 11, типографий 10.”

Швидке зростання міста і розвиток різних галузей економіки супроводжувалися значним збільшенням споживання води. Якщо після введення водопроводу в дію протягом року повна витрата води складала 11 млн. відер, то через 10 років вона подвоїлась. Відповідно зросла й довжина мережі, що досягла 16 кілометрів (проти 3,5 у 1898 році). На розвиток мережі водопроводу за 10 років, що минули після його введення в дію, було витрачено ще 142 тисячі рублів. В 1910 році було 247 приватних абонентів водопроводу, на мережах встановлено 330 водомірів та 104 пожежних гідранти. Останні помічалися ще з 1898 року відповідними табличками на фасадах будинків чи тротуарних тумбах.

Валовий прибуток міського водопроводу складав за рік 89 тисяч рублів, що складало чималі кошти. Хоча й витрат він вимагав все більше і більше. З пуском в місті електричного трамваю, електрифікацією міста, постала проблема захисту водопровідних магістралей від руйнування (електрокорозії) внаслідок дії “блукаючого струму” (струму Фуко). Так, в 1911 році адміністрація водопроводу звернулася до суду з позовом про збитки від блукаючих струмів на суму 2 тисячі 206 рублів. Очевидно, катодний захист труб від цього підземного “електрозлодія” ще не був відомий (тепер в місті діють десяток таких катодних станцій, які подають невеликий від’ємний потенціал) та більше сотні контрольних точок (Бутленгів).

У 1914 році почалися роботи по впровадженню зливової каналізації і осушувального дренажу. В першу чергу роботи виконувалися на Іларіонівській вулиці (тепер Котовського) поміж Московською та В. Петербурзькою (тепер Щорса), зати́м труби були прокладені на Гімназичній (тепер Івана Франка).

Територія міста в останні 25 років значно збільшилась. Формувалася забудова Міщанської (Мануїльського), Сінної (Домбровського), Прохорівської (Лесі Українки), Крошенської (Шелушкова), Дмитрівської, Базарної (1 Травня), Соляної (Шевченка), Гоголівської вулиць, започатковувалася забудова Завокзального району, Нового Строєнія, Рудні, Мальованки. В липні 1914 року міська дума викупила у приватних власників землі для розширення Театральної, Ровенської (Фурманова), Антонівської (Пролетарської), Крошенської та Дмитрівської вулиць.

У 1914 році через Житомир пройшла ширококолійна залізниця, в місті розвивався трамвай. Тут був також важливий центр шосейних доріг та великий вузол телеграфних ліній. В 1916-17-ому роках вже вирішувалося питання про відкриття в Житомирі педагогічного інституту, в 1918 році – університету. Тут діяли кілька театрів, видавалися численні газети, працювали наукові товариства, науково-дослідний музей, фундаментальна публічна бібліотека. Перед містом відкривалася перспектива мати у 1920-х роках 100 тисяч населення і продовжувати бути одним з найбільших міст України.

Звичайно, мав зростати й обсяг робіт по розширенню водопровідно-каналізаційного господарства. Але на заваді цьому стали події Першої світової війни, зати́м революцій і громадянської війни. Адже Житомир з початком Першої світової війни почав виконувати функції важливого тилового центру, з перших днів бойових дій сюди евакуювали для лікування поранених, в приміщеннях учбових закладів були обладнані численні шпиталі. Багато навчальних закладів та установ готувалися до евакуації. Через політичну нестабільність все більше давалася взнаки економічна криза, ажіотажно зростали ціни, з об’єктів міського господарства були мобілізовані на фронт кваліфіковані працівники.

У 1917-1920 роках Житомир став одним з центрів подій української визвольної революції. Тут перехресчувалися інтереси багатьох полярних політичних сил. Завдяки своєму вигідному стратегічному положенню і значимості, він опинився у вирі багатьох революційно-політичних і воєнних подій. Тут, зокрема, навесні 1918 року тимчасово працювала Мала Рада і Уряд

Української Народної Республіки. Але ці бурхливі події аж ніяк не пішли на користь ні місту, ні його мешканцям. Про це красномовно і переконливо свідчить жорстка статистика.

Звернемося хоча б до даних про населення міста. Якщо до 1914 року воно невпинно зростало і досягло майже 90 тисяч чоловік, то потім почався регрес, який, щоправда, в 1918 році був дуже незначний (населення зменшилось тільки на декілька тисяч чоловік), але вже в 1922 році його чисельність зменшилась на 35 тисяч і зупинилась на кількості 54 тисячі, що становило показник за 1885 рік. Тобто, війна і революція відкинули Житомир на 30 років назад... Коментарі тут, як кажуть, зайві. Спочатку Перша світова, а потім безглузда громадянська братовбивча війна, економічна розруха, шквал більшовицького насильства, депортації, інфекційні епідемії зробили свою чорну справу і загальмували розвиток Житомира настільки серйозно, що це відчувається навіть і сьогодні...

У таких умовах водопровідне господарство міста, звичайно, не могло нормально розвиватися. Тому і в більшості статей моїх колег, присвячених історії міста або конкретно водопроводу, про цей 10-річний період (1914-1924) із жалем відзначається, що відомості, мовляв, відсутні. Відсутні ж, бо немає про що повідомляти. Хіба що про втрати, крадіжки майна. Так в архівному документі, текст якого цитується нижче майже повністю, знаходимо рядок: "Фільтри водопроводу з 1912 року не перекладалися і не перевірялися". Що ще додати?

6. Електро+трамвай+вода= "Електротрамвод"

Після введення НЕПу, тобто певної стабілізації економічної і політичної ситуації, почало відповідно знову повільно зростати населення міста, відроджуватися зруйноване міське господарство. Так, якщо у 1922 році в Житомирі було 56, 4 тис. жителів, то в 1924 – 68,3, а вже в 1933 – 77,1 тис. Відповідно поставало питання про розвиток водопровідного господарства. Яким же воно було?

Відповідь на це запитання знаходимо у знайденому мною у фонді Волинського губздороввідділу облдержархіву документі, датованому 1 квітня 1924 року. На цю дату в Житомирі було 10455 сажнів (22306 метрів) водопровідних мереж. Таким чином, якщо за перші десять років існування водопровідні мережі подовжились у 6,4 рази, то за наступні 15 років – лише в 1,4 рази. Число підключень за цей час зросло також несуттєво: з 247 до 325. Проте число справних водомірів навіть зменшилось з 330 одиниць до 284... Звичайно, споживачам така ситуація була на руку, а от водопровідникам – ні. Тому губвиконком 29 травня 1924 року прийняв сувору постанову "Про стягнення заборгованості за воду". У 1924 році діяло 15 водорозбірних будок та колонок. Щомісяця до міста подавалося 2,8 млн. відер води. А це означає, що у порівнянні з 1910 роком потужність міського водопроводу все ж збільшилась у три рази. Хоча процент підключених будинковолодінь до водопроводу залишався вкрай низьким. З 4317 володінь підключено було лише 325 або 8,1 %.

У 1923-25 роках здійснюється першочергова реконструкція водопроводу Житомира. Парові насоси водопровідної станції були замінені центробіжними, було споруджено нову водозабірну греблю, побудовано станцію очищення води, на якій обладнано радіальні відстійники та швидкі фільтри продуктивністю 3,5 тисячі кубометрів на добу. Фактично в місто подавалося до 5 тисяч кубометрів очищеної води на добу.

Та незважаючи на такі заходи, міський водопровід все ж залишався уразливим з санітарно-гігієнічної точки зору. Адже водозабір здійснювався фактично в межах міста і вище нього по течії Тетерева, де все більше забудовувалося колишнє курортне передмістя Корбутівка, а далі (на місці нинішнього гідропарку) дислокувалася кавалерійська військова частина. Крім того, недосконалою була й сама технологія очистки води.

Вода з річки подавалася на сітку, де затримувалися великі механічні домішки. Звідти вона стікала в басейн для хлорування, затим потрапляла на чотири англійських фільтри (4 шари крупного каменя, щебня, гравія та піску). Загальна продуктивність усіх фільтрів досягала 45 тисяч відер за годину, площа поверхні 144, 5 кв. сажень. З фільтрів вода подавалась в

накопичувальний басейн-резервуар ємністю 14 тисяч відер, а звідти у водонапірну вежу і міську мережу. Під час дезінфекції розчин хлорного вапна подавався до басейну дуже примітивним способом – через кран, і далеко не всі прошарки води входили у контакт з активним хлором. В результаті лише частина води справді хлорувалася. Водопровідна станція власної лабораторії не мала і для поточного аналізу води користувалася послугами губернської санітарно-бактеріологічної лабораторії, що знижувало оперативність надходження результатів..

У 1924 році мережі водопроводу виявилися на 50-60 відсотків спрацьованими, а під'єднання - на всі сто. В місті була також відсутня централізована побутова каналізація (хоча місцевою каналізацією і всіма зручностями в квартирах та установах багатоповерхові будинки почали обладнуватися ще в середині 19 ст.). Були лише водостоки для зливових вод трьох типів: кам'яні закриті (853, 43 м); канали, в яких стінки і верх обшиті дошками (3136, 35 м) та канали, які мали кам'яні стінки і покриті дошками (746, 75 м). В каналі другого типу, наприклад, за спогадами С. П. Мокрицького, ще в 1930 роках протікала річка Коденка на ділянці між вулицями Олександрівською (Войкова) і Вільською (Перемоги). Вулична злизова каналізація була відсутня, а її функцію виконували глибокі кювети, улаштовані між бордюром каменем хідника (тротуару) і краєм проїжджої частини вулиці. Для швидкого звільнення мостових від води їх профіль робили "бочкоподібним", через що під час ожеледиці такі вулиці ставали для пішоходів нездоланною перешкодою...

Звичайно, вирішенню цих проблем не допомогла чергова радянська реорганізація галузі (їх ця влада дуже любила проводити весь час). У вересні 1924 року електричне, трамвайне і водопровідне господарства міста були об'єднані в єдину структуру – комбінат, який називався "Електротрамвод". Напередодні цієї реорганізації губздороввідділ повідомляв Наркомат охорони здоров'я про те, що "стан водопостачання у м. Житомирі дуже кепський через погану роботу фільтрів, які не перекладались більше, ніж 20 років". Далі у листі за підписами завідуючого відділом Петрика, губсанінспектора Берзіна та секретаря Рябініна зазначається, що хоч місцевгоспу і відпущено кошти на перекладання фільтрів, і воно вже розпочалося під наглядом санорганізацій, ця робота не може бути достатньою, оскільки не забезпечить збільшення подачі води і покращання технології її очищення. Губсантехрада наполягала на здійсненні проекту перебудови системи водопостачання.

У відповідь на цей лист Наркомат охорони здоров'я повідомив, що стурбований тим, що жителі Житомира користуються водою сумнівної якості, в якій підтверджується наявність великої кількості шкідливих мікроорганізмів та кишкової палички і пообіцяв домагатися виділення урядом відповідних коштів. Але великі кошти державою були виділені для іншого, більш важливого на той час об'єкту. Весною 1927 року на Тетереві біля Бердичівського мосту розпочалося будівництво потужної паротурбінної електростанції. В комплексі з нею на Тетереві споруджувалася залізобетонна гребля і створювалося водосховище. Вже в 1930 році електростанція дала перший струм споживачам, але нарощування потужностей відбувалось мляво. Міське керівництво пояснювало це тим, що "Електротрамвод" зосереджує основну увагу на експлуатації водопроводу та трамваю, ігноруючи потреби новоспоруджуваної електростанції. Тому в 1932 році комбінат було ліквідовано, і кожна галузь міського комунального господарства стала знову самостійною.

Саме тоді міськкомунгосп взявся за будівництво важливого об'єкту: магістрального водопроводу з міста до селища Богунія (тоді воно ще не входило до складу Житомира, приєднане в 1934 році). В 1935 році такий водогін було побудовано, і великий район міста, в якому дислокувалося чимало військових частин, отримав воду. В той же час у 1930 роках на багатьох вулицях центральної частини Житомира ще можна було побачити людей рідкісної, але необхідної професії – водовозів. Як розповів мені мій батько П. С. Мокрицький, він часто бачив водовозів на березі річки Кам'янки навпроти обозного заводу (тепер старий майданчик "Вібросепа-ратора"). Вони заїжджали возом у

середину русла, відкривали верхній люк дерев'яної діжки і набирали воду. Щоб наповнити діжку треба було зачерпнути і вилити близько 200 відер води, тобто дві тонни. Отож водовози були людьми фізично міцними, натренованими. Потім візки піднімалися Яковлевським провулком (тепер Набережний провулок) вгору, виїжджали на Руднянську вулицю, а далі прямували на Вільську, Прохорівську, Сінну, Іларіонівську та інші вулиці центральної частини Житомира, що знаходились на підвищеннях, і де криниці копати було не вигідно та складно. У візок водовоза була запряжена пара добрих коней, а на самому візку на боці лежала дерев'яна діжка діаметром 60-70 сантиметрів і довжиною до 2, 5 метрів з краном у дні. Вода з Кам'янки була абсолютно чистою і ті люди, що жили поруч з річкою, брали воду для пиття безпосередньо

з

неї.

Незважаючи на певний розвиток мережі та збільшення потужності водопроводу у 1931 році до 12 тисяч кубометрів води на добу, ціни на воду за 10 років зросли з 0,5 коп. за відро (1923 рік) до 1 копійки (1932 рік). Держустановам це ж відро обходилося у 0,6 коп., військовим частинам і лазням — 0, 5 коп., членам профспілок – 0,45 коп. У 1934 році насосну станцію було електрифіковано; до цього динамомашини забезпечували лише освітлення її. Вздовж берега Тетерева від новозбудованої електростанції було проведено високовольтну лінію. Таким чином, з часу відкриття житомирський водопровід збільшив свою потужність в 15 разів.

У 1934-36 роках київські проектні організації за участю академіка В. Г. Заболотного розробили новий генеральний план Житомира, який передбачав збільшення промислового потенціалу міста в 9 разів, житлового фонду – майже в 5. Звичайно, що прискореними темпами мало розвиватися й комунальне господарство, в тому числі водопровідне. В 1937 році Житомир знову став важливим адміністративним центром краю. Цього разу він одяг пагони “столиці” новоутвореної Житомирської області. Така обставина, безумовно, також позитивно вплинула б на прискорений розвиток міста і його комунального господарства. Але війна перекреслила ці плани.

На жаль, більш повні відомості про діяльність і розвиток житомирського водопроводу в передвоєнне десятиріччя відсутні через втрату відомчих архівів в роки Другої світової війни. Звичайно, що ні про який розвиток його у ці роки не могло бути і мови. Багато працівників водоканалу з початком війни пішли на fronti Великої Вітчизняної. Вони мужньо захищали Батьківщину, і чимало з них одержали високі урядові нагороди.

З 31 грудня 1943 на 1 січня 1944 року в результаті проведення важливої військової операції, відомої в історії Другої світової війни як Житомирсько-Бердичівська, наше місто було визволене від ворога. Центральні квартали лежали в руїнах. Було знищено більшість промислових підприємств, пошкоджено численні інженерні об'єкти. Постраждали електростанція, трамвайний парк, залізничний вузол.

Значних руйнувань було завдано й водопровідному господарству. Як засвідчують архівні документи, було зруйновано 14,7 км водогінних мереж, один кілометр лінії дюкера (напірний водовід під дном річки), 112 контрольно-оглядових колодязів, два фонтани та басейни, два хлоратори, дев'ять водопровідних будок. Від руйнувань під час військових дій загальний збиток водопровідного господарства міста склав 275,7 тисяч карбованців.

7. Відновлення і розвиток

Головною турботою працівників водопровідного господарства у перший рік після звільнення міста від загарбників було відновлення нормальної його діяльності. З архівних документів відомо, що першим повоєнним керівником міськводопроводу став Мудрик. Він очолив колектив 11 січня 1944 року. Першочергові роботи по відновленню об'єктів водопроводу дали змогу забезпечити подачу місту протягом 1945 року лише 169 тисяч кубометрів води, тобто менше, ніж у 1925 році. І це зрозуміло. З ладу було виведено багато обладнання, водопровідних магістралей. Не вистачало пального, електроенергії, кваліфікованих працівників.

Такими ж були й умови роботи в 1946 році. За рахунок усіх джерел фінансування працівники водоканалу здійснили відновлення греблі на Тетереві, капітально відремонтували греблю на Кам'янці, переклали 0,3 км мереж, відновили житловий будинок на Великій Бердичівській, 91, капітально відремонтували агрегати 1-го та 2-го підйомів, відремонтували три пожежні гідранти, колодязі та заслінки мережі, 20 водорозбірних будок. Весь комплекс робіт дав змогу збільшити подачу води в місто до 221 тисячі кубометрів на рік, хоч завданням передбачалося досягти показника в 291 тисячу кубометрів. На відбудові, ремонті та під час експлуатації обладнання і мереж станції особливо відзначились машиністи Ракович, Іванов, слюсарі-механіки Бевзюк, Салін, слюсарі мережі Журавський, Василенко, Шансер, Давиденко, Луценко, начальник водопровідної майстерні Ковальський.

У перші повоєнні роки водоканал завдяки старанням всього колективу і допомозі місцевої влади та підприємств міста поступово нарощував потужності, що добре видно з поданої у додатках діаграми, побудованої на підставі документів Житомирського облдержархіву. За шість повоєнних років подача води в місто збільшилась у 2,4 рази, довжина мережі в 1,1 рази. Таким чином, у 1950 році водоканал за обсягом подачі води ще не досяг рівня 1935 року. Подальше нарощування потужностей було неможливе без докорінної реконструкції всього господарства підприємства, його переоснащення.

На початку 1950-х років приймається рішення про винесення на околиці міста водозабору, що опинився з часом у межах міської забудови і перестав відповідати елементарним санітарним вимогам. Еко-логічна ситуація у зоні старого міського водозабору погіршилась ще й тому, що у Тетерів з його притоки Гнилоп'яті почали надходити дуже забруднені стоки Берди-чівського шкірзаводу ім. Ілліча. Тому протягом кількох років на 3 км вище річки Гнилоп'ять по течії Тетерева в районі хутора Побитівка було збудовано санітарну греблю та новий водозабір. Він був введений в дію в 1954-55 роках. По водоводу діаметром 400 мм від станції першого підйому в місто мало подава-тися 12 тисяч кубометрів води на добу.

При цьому, всі споруди станції першого підйому були побудовані як тимчасові (насосна станція, гребля та водозабірний пристрій), оскільки на Тетереві в цьому районі передбачалось будівництво гідроелектростанції з греблею. Але, на жаль, цим планам не судилося бути реалізованими.

Тоді ж було зменшено тариф за відпуск води у будках: з двох копійок за відро він зменшився до 1 копійки. Повсюдно почалося встановлення водорозбірних колонок, за користування якими спритні "будочники" теж намагалися брати гроші з городян. З приводу таких випадків був виданий суворий наказ по міськкомунгоспу.

На початку 1950-х років місто було в основному піднято з руїн. Були не лише відбудовані існуючі підприємства, а й започат-ковувалися нові: заводи електрощитових приладів (тепер "Промавтоматика") та "Елек-тровимірник". Населення міста поступово збільшувалося. Якщо в 1945 році число жителів Житомира складало тільки 53 тисячі чоловік, то в 1950 – 76 тисяч, а за даними перепису населення 1970 року – більше 105 тисяч. Цьому сприяло нове промислове будівництво, що розгорнулося в місті в кінці 1950-х років. Відповідно зростали обсяги житлового будівництва, а відтак і спорудження об'єктів комунального господарства.

Крім цього, необхідність його прискоро-реного розвитку диктувалась прийняттям нового генерального плану розвитку міста, розробленого Харківським відділенням інституту "Діпромісто". Цим планом передба-чалось приєднання до Житомира приміських поселень, активна забудова околиць, розширення міського і міжміського транспортного господарства, будівництво нових промислових підприємств. В кінці 1950-х років нові промислові, складські та транспортні об'єкти були розміщені в Привокзальному районі. Місто відбудовувалося, прикрашалось новобудовами, зокрема, будинками у псевдокласичному стилі: обкому КПУ на Соборному майдані, кооперативного технікуму на Київській вулиці та облспоживспілки (тепер банк) на Великій Бердичівській, чотириповерховим житловим будинком на Старому бульварі, будинком облпрофради на майдані Перемоги та кінотеатром "Урожай" на обласній виставці (тепер майдан Мистецькі Ворота). Почалась забудова першими типовими

п'ятиповерхівками ("хрущовками") Київської вулиці, розгорнулося спорудження паперової фабрики та її селища (тепер район вулиць Івана Гонти, Слобідської, Станишівського майдану та Паперового провулку).

В зв'язку з переходом у другій половині 1950-х років від будівництва одно-дво-поверхових до переважно багатоповер-хових житлових будинків постало питання про запровадження в місті централізованої кана-лізації та збільшення потужності водопроводу.

У 1955 році було закінчено ліквідацію водорозбірних будок, з якими пов'язана майже півстолітня історія їх служіння городянам. Натомість встановлювалися водорозбірні колонки, які були в грудні 1956 року передані будинкоуправлінням. Жильці мали сплачувати вартість спожитої води з розрахунку 1 карбо-ванець за 1 кубометр. Але траплялися випадки несплати.

У 1956-1957 роках робітники міськ-водоканалу через несплату за воду одним-двома жителями відключали колонки (в районі вулиць 1 Травня, Провіантської, Щорса), чим викликали невдоволення решти громадян. Міськкомунгосп наполягав на наведенні порядку.

У середині 50-х років велись роботи по прокладанню нових ліній зливової каналізації. У 1958 році було побудовано нові потужності на станції 1-го підйому водопроводу зі збільшенням його продуктивності до 12 тисяч кубометрів води на добу, що перевищувало такий же показник за 1925 рік у 2,4 рази. Розвивались і водопровідні мережі, довжина яких на цей рік склала 80 кілометрів, тобто за десять років, що минули, майже подвоїлась.

Тоді ж було прокладено перші 8 кіло-метрів каналізаційних мереж, велося будів-ництво очисних споруд каналізації потужністю у 6 тисяч кубометрів стоків на добу. Саме 1958 рік можна вважати роком народження центра-лізованої каналізації. Але велике будівництво чекало її ще попереду.

8. Інтенсивний розвиток

1960-ті роки були для Житомира часом інтенсивного індустріального розвитку. Саме тоді народжувався сучасний промисловий потенціал міста, який вивів його в число значних промцентрів держави. Первістком цього будівництва став льонокомбінат. Його спорудження почалося у 1959 році в новому Східному промрайоні міста, де незабаром вирости також заводи силікатний і залізобетонних виробів, домобудівельний комбінат. З метою збільшення подачі води місту з липня 1959 року в порядку винятку було додатково підключено два старих насоси, що працювали паралельно з новим. Але проблему потрібно було вирішувати кардинально.

Щоб забезпечити нові великі підприємства та зростаючі потреби міста у питній та технічній воді в живописному місці на Тетереві, у вузькій гранітній "брамі", створеній віковичними скелями ("Голова Чацького" та "Чотири брати"), на початку 1960-х років було побудовано унікальну 22-метрову греблю з пористого бетону. Вона утворила велике Корбутівське водосховище загальним обсягом 13 мільйонів кубометрів води, яке стало не лише її акумулятором, а й чудовим об'єктом рекреації.

Плесо водосховища площею майже 400 гектарів прикрасило ландшафт Житомира, стало місцем масового відпочинку, проведення міжнародних змагань на байдарках і каное. Житомирська гребля з пористого бетону стала першою в СРСР, а її макет та фотографії були навіть представлені на ВДНГ у Москві. Гребля також стала символом сучасного Житомира, одним з його цікавих та екзотичних туристських об'єктів. Наприкінці 1960-х років на північному березі цього рукотворного "Житомирського моря" (як його любовно називають житомиряни), на території колишньої військової кавалерійської частини, в оточенні чудового соснового лісу з ініціативи керівників міста було організовано прекрасний парк культури і відпочинку з пляжем – гідропарк. Його створювали всі промислові підприємства, будівельні та транспортні організації Житомира.

На думку фахівців Одеської філії інституту "Укрдіпрокомунбуд" Корбутівське водосховище може бути значно збільшене за рахунок нарощування греблі на 4 метри. В результаті такого заходу ємкість водосховища може збільшитися з 13 до 50 млн. кубометрів води, а площа водного дзеркала – з 0,4 до 11, 5 кв. км. Це дало б змогу вдвічі збільшити водовіддачу

сховища місту (з 44 до 94 млн. кубометрів води на рік). Але такий проект потребує великих затрат і пов'язаний з необхідністю переносу багатьох будівель, доріг, комунікацій з зони затоплення).

На Тетереві також була побудована гребля біля паперової фабрики в районі Станишівського Порубу з водосховищем 0,1 млн. кубометрів води (для потреб в технічній воді Східного промвузла).

Паралельно з великими промисловими об'єктами та житловими масивами, що виростили на Київській, Московській та інших вулицях велося спорудження нових потужностей водопроводу та каналізації. В цей напружений час капітальної реконструкції та розвитку міського водопровідного господарства на посаду керівника міськ-водоканалу в 1960 році призначається досвідчений інженер Марк Макарович Чиков. Під його керівництвом здійснювалось будівництво найвідповідальніших об'єктів.

На кінець 1960 року потужність споруд водопроводу становила 11,4 тисячі кубометрів на добу, каналізації – 2, 0 тисячі кубометрів. Довжина водопровідних мереж сягнула 105, 4 км, отож, лише за два останніх роки зросла на чверть. Каналізаційні мережі досягли довжини 11 кілометрів. Розвиток і реконструкція водопровідно-каналізаційного господарства продовжувались.

У 1965 році була введена в дію перша черга нових потужностей водопроводу продуктивністю 30 тисяч кубометрів води на добу. Були побудовані об'єкти комплексу очисних споруд водопроводу на новому майданчику по вулиці Черняхівського та водозабір в районі Побитівки. Тоді ж старі очисні споруди на набережній Під Скелями були виведені з експлуатації як неперспективні.

На Тетереві за проектом одеського філіалу інституту “Укрдіпрокомунбуд” було споруджено відсічну греблю, що утворила водосховище “Відсічне”. Гребля ізолювала верхню частину Тетерева з водозабором питної води від тієї частини річки, куди впадає Гнилоп'ять, що несе стічні води Бердичівського шкіроб'єднання ім. Ілліча.

В зв'язку з тим, що нове устаткування водо-проводу було обладнано відповідною автоматикою і стало набагато потужнішим ніж попереднє, необхідність у водонапірній мережі відпала, оскільки постійний тиск у мережі забезпечувався потужними насосами. У 1963 році вежа була відключена від мережі і законсервована. “Безробітною” вона простояла аж до 1983 року, допоки не була реконструйована у кафе за проектом архітектора А. Пасічника з інституту “Укооппроект”. Напередодні 1100-річчя Житомира вежа прийняла перших відвідувачів і відтоді стала дуже популярним у житомирян закладом громадського харчування.

На початку 1960-х років у Східному промвузлі, праворуч від залізничних магістралей велося будівництво нових загальноміських очисних споруд промислових та побутових стоків. В 1967 році тут було введено в дію потужності по очистці 20 тисяч кубометрів стічних вод за добу.

Місто ж невпинно розвивалося. Протягом десятиріччя було споруджено і введено в дію льонокомбінат, заводи силікатних та залізобетонних виробів, розпочалося спорудження потужного заводу хімічного волокна. На початку 1970-х років розгорнулося будівництво заводів верстатів-автоматів, металоконструкцій, затим – огорожувальних конструкцій, лабораторного скла, м'ясокомбінату та інших великих промислових об'єктів. У 1977 році на промислових підприємствах міста працювало майже 50 тисяч чоловік.

На місці колишнього дослідного поля сільгоспінституту поблизу промислового вузла ріс, як на дріжджах, сучасний Східний мікрорайон, розрахований на 40 тисяч мешканців. В ці ж роки до міста були приєднані найближчі приміські населені пункти, що фактично злилися з Житомиром: Крошня, Соколова Гора, Смоківка, Мар'янівка, Станишівський Поруб та інші. Невпинно зростало населення. У 1959 році його чисельність становила 105,6 тисяч чоловік, у 1967 – 141, 2 тисячі, а в 1972 – вже 191, 2 тисячі, тобто за п'ятнадцять років демографічний показник зріс вдвічі. Таких високих темпів росту місто ще не знало.

1960-1970-ті роки стали переломними в містобудівельній історії Житомира. Він перетворювався на великий промисловий центр регіону. Поряд з промисловим і житловим будівництвом велося спорудження об'єктів транспортного і комунального господарств. Розширювалася мережа тролейбусних маршрутів, що зв'язала центр міста з новими житловими масивами і промисловими підприємствами.

Відповідно зміцнювалася база водопровідно-каналізаційного господарства, яке, правда, в зв'язку з дуже швидким вибухоподібним ростом міста не встигало за його потребами. Все гостріше почали відчуватися проблеми водопостачання окремих районів міста, верхніх поверхів будинків, дедалі помітнішими ставали наслідки індустріалізації та екологічні проблеми головних і малих річок Житомира. За рахунок коштів, виділених на будівництво заводу хімволокна, неподалік цього заводу зводилися нові очисні споруди, які мали прийняти не лише промислові стоки, а й переробляти значну частину побутових. Саме у 1970-х роках, в найскладніший період розвитку водопровідно-каналізаційного господарства, на чолі колективу став Анатолій Казимирович Петраковський (1972 – 1979).

Всі наступні роки, і 1970-ті, і 1980-ті, робота проводилась у двох напрямках: з одного боку, постійно здійснювались реконструкції і вдосконалювалась база, з іншого, господарство мусило постійно ліквідувати недоліки відставання від потреб міста, що продовжувало невпинно розвиватися. Пояснювалася така ситуація тим, що хоч кошти на розвиток комунальної сфери і, зокрема водопровідно-каналізаційного господарства, виділялися немалі, все ж вони становили частку не пропорційну до темпів приросту населення та житлового будівництва. Перекос витрат коштів був у бік виробничих об'єктів, а соціально-побутові відсувалися на другий план. Саме на такому загальному тлі відбувався досить інтенсивний розвиток водопровідно-каналізаційного господарства міста, численні проблеми якого були “притчею во язицех” на всіх сесіях, пленумах і партійно-господарських активах міста у ті два десятиріччя.

Наприкінці 1974 року потужність водопроводу міста була доведена до 60 тисяч кубометрів на добу (тобто за десять років подача води в місто подвоїлась), а каналізації – до 38 тисяч. Довжина водопровідних мереж становила 186 км.

Промислові підприємства, залізничний вузол та інші господарські об'єкти отримували технічну воду з трьох водосховищ, розміщених на Тетереві в межах міста. У 1974 році почалося будівництво дуже важливого об'єкту водозабезпечення міста – Денишівського водосховища з греблею заввишки 27 метрів. Гребля утворила водосховище повним обсягом у 24 мільйони кубометрів води (у два рази більше Корбутівського), площею дзеркала 500 га. Це водосховище, що нині входить до складу об'єктів Житомирського управління водопровідно-каналізаційного господарства, є значним джерелом води для побутових та виробничих потреб міста.

Але інтенсивний розвиток міста продовжувався. Наприкінці 1970-х – початку 1980-х років в місті було побудовано нові цехи заводів хімічного волокна, огорожувальних конструкцій, введено в дію заводи мінераловатних виробів, “Доріндустрія”, промислово-технічний комплекс в районі Довжика. Став до ладу новий цивільний аеропорт, були побудовані корпуси інженерно-технологічного інституту, комерційного та фармацевтичного училищ, науково-дослідних інститутів радіоелектроніки, хмелярства, ветеринарії; на південній околиці Житомира вздовж Сквирського шосе виріс сучасний лікарняний комплекс. На колишніх околицях Житомира піднялися багатопверхові житлові масиви: Східний, Хмільники, Крошня, Корбутівка. На тлі п'яти- та дев'ятиповерхових почали споруджуватися й 14–15-поверхові будинки. Все це вимагало знову і знову збільшувати потужності і пропускну спроможність водопровідно-каналізаційного господарства. Попереду був новий важливий етап.

9. На новому етапі

Оскільки таке завдання було надто великомасштабним, його вирішення вимагало державного рівня. 1 квітня 1971 року Рада Міністрів УРСР дала розпо-рядження Державному

інституту “Укрдіпрокомунбуд” розробити технічний проект розширення і реконструкції водопроводу Житомира. В 1974 році розробка його була в основному завершена. Він був затверджений Радою Міністрів УРСР 6 квітня 1976 року. Проектом передбачалося збільшити подачу води в місто до 175 тисяч кубометрів на добу, а продуктивність очисних споруд каналізації довести до 60 тисяч кубометрів на добу, з перспективою нарощування цих потужностей до 275 тисяч кубометрів, як подачі води, так і очищення стоків.

Для цього потрібно було побудувати нове водосховище “Дениші” та здійснити капітальну реконструкцію водосховища “Відсічне”, підняти його греблю на 4 метри, збільшивши таким чином його об’єм в 3,2 рази, а водовіддачу до 34 мільйонів кубометрів води на рік.

Система водозабезпечення міста за проектом залишалась незмінною, тобто, вода з водосховища “Відсічне” повинна була подаватись насосною станцією першого підйому по водоводах довжиною 6,5 кілометрів вздовж Чуднівського шосе на водопровідну станцію. Після очищення вода поступає у кільцеву мережу міста, яка розділена на дві зони. Перша – західна частина міста, що прилягає до станції, друга – основна частина міста. В години максимального навантаження працюють обидві насосні станції. Стара – обслуговує першу зону, нова – другу. В нічні години стара станція обслуговує обидві зони.

Проектом передбачалося також подача води з водосховища “Дениші”. У перспективі для забезпечення потреб міста розроблявся варіант перекидання частини води з річки Случ до Тетерева шляхом будівництва в районі Любара водоканалу. Згідно з цим проектом в Тетерів додатково поступало б 52 мільйони кубометрів води на рік або шоста частина його власних середніх ресурсів.

До реконструкції станцію першого підйому з водопровідною станцією зв’язували три низки водоводів: дві діаметром 600 мм, та одна – 400. Проектом передбачалося укладка одного водоводу з напорних залізо-бетонних труб діаметром 1200 мм. Це вважалося новаторством і, очевидно, хтось за економію чавуну і сталі (для дюкерів) отримав премію... Від станції першого підйому на водосховищі “Відсічному” до станції другого підйому на вулиці Черняхівського було побудовано напірний залізобетонний збірний водовід діаметром 1,2 м. Його гарантійний термін експлуатації був розрахований тільки на 25 років. Тому не дивно, що в середині 1990-х років на водоводі стався ряд серйозних аварій. Але спочатку водовід працював надійно і на той час значно поліпшив потребу місті у водопостачанні.

Паралельно з будівництвом заводу хімволокна йшло спорудження нового комплексу очисних споруд, перша черга яких потужністю 27 тисяч кубометрів очищених стоків на добу стала до ладу в 1974 році. Проектом передбачалося подальше нарощування їх потужності з доведенням до 40 тисяч кубометрів на добу.

Значні роботи здійснювались передусім по реконструкції водозабірних споруд. Адже існуюча насосна станція знаходилась в круглій будівлі діаметром 12 метрів і поєднувала в собі приймальний коло-дязь та машинний насосний зал. Підлога цього залу після підняття рівня водосховища опинилася нижче рівня води, через що затоплювалася. Станція працювала без будь-якого резерву на підвищених швидкостях. Тому поруч з нею був побудований новий комплекс споруд, розрахованих на подачу в місто до 180 тисяч кубометрів води на добу.

Крім будівництва станцій першого та другого підйомів передбачалося розширення магістральної водопровідної мережі міста, розрахунки якої були виконані на електронно-обчислювальній машині. Зокрема, передбачалося прокласти в місті 87,4 кілометри магістралей діаметром від 200 до 1200 мм.

Першою чергою проекту передбачалося будівництво усіх споруд станції першого підйому, станції другого підйому, водоводів довжиною 11 км та магістральних мереж довжиною 9,2 км. Ці роботи здійснювались генпідрядником: трестом “Житомир-житлобуд”, а також СБМУ “Житомирспецбуд” та багатьма іншими будівельними організаціями міста, республіки. Разом з генпідрядником на реконструкції своїх об’єктів і будівництві нових працювали також робітники водоканалу. Своєрідним “генштабом” по здійсненню проекту був весь відділ

капітального будівництва міськводоканалу, якому доводилось на ходу вносити корективи у проектну документацію, пристосовувати її до реальних умов, економити кошти.

Здійснення проекту розширення і реконструкції водопроводу Житомира почалося фактично з 1978 року. Тобто, від часу видання розпорядження Ради Міністрів щодо проектування і до початку робіт минуло вісім років.

У 1976-78 рр. було прокладено і введено в дію 8 км водопровідних мереж, побудовано насосну станцію третього підйому в Східному мікрорайоні з двома резервуарами ємністю 2 тисячі кубометрів, побудовано більше 18 кілометрів каналізаційних мереж, введено в дію головну насосну станцію та станція перекачування стоків. У 1978 році почалося будівництво каналізаційної насосної станції на Крошні, введено в дію 2,9 км водопровідних мереж.

У 1979 році управління водопровідно-каналізаційного господарства очолив Валерій Олексійович Шляховий. Тоді ж розпочалося будівництво самоплинного колектора каналізації вздовж берега річки Кам'янки. На його трасі вперше за ініціативою тодішнього заступника голови міськвиконкому В. Ф. Нікуліна було здійснено будівництво технологічного 400-метрового тунелю в гранітній скелі в районі пивзаводу. Тоді ж було введено в дію зовнішні мережі і споруди водопроводу в мікрорайоні у периметрі вулиць Щорса-Крошенської-Маршала Рибалка (тоді Соколовської).

Протягом 1979 року продовжувались роботи на каналізаційному колекторі Північно-Західного району (вздовж р. Кам'янки), а також на будівництві нової станції першого підйому. Було введено два кілометри водопровідних мереж, і почалася реконструкція очисних споруд на водопровідній станції.

Великий обсяг робіт був виконаний у 1980-83 роках. Продовжувалось спорудження напірного каналізаційного колектора від КНС № 2, ряду каналізаційно-насосних станцій, об'єктів водозабору та водо-провідної станції, було введено в дію 5, 3 км мереж. У цей період (1981-1983) управління очолював Олександр Іванович Мілевич.

У 1983 році фактична подача води склала 76,2 тисячі кубометрів, а потужність каналізації – 44 тисячі кубометрів стоків на добу. Протягом 1981-83 років було побудовано 27 кілометрів водопровідних магістралей (зокрема, по вулицях Шелушкова, Шевченка, Гоголівській). Загальна довжина колекторів і мереж склала понад 140 км. У цей період особливо гостро постала проблема роботи каналізаційного господарства. Адже фактичне скидання стоків складало майже 69 тисяч кубометрів. Виходило так, що з кожних трьох кубометрів каналізаційних стоків один кубо-метр потрапляв до Тетерева неочищеним. І навіть за цієї ситуації очисні споруди каналізації працювали з постійним перевантаженням в два рази, а власне каналізаційна мережа – в три рази (!).

Саме про таку загрозливу ситуацію повідомляв міськкомунгосп у довідці на адресу Президії Верховної Ради України. В цій же довідці повідомлялося, що не вирішено питання водозабезпечення районів Богунії, Крошні і поповнення водосховища питної води. Порушувалось питання про будівництво станції третього підйому на Крошні, водоводу діаметром 0,2 м на Богунію і будівництво нових резервуарів питної води в цьому районі.

Наприкінці 1970-х років на Тетереві за рахунок коштів, виділених на спорудження заводу хімічного волокна і забезпечення його технічною водою, було побудовано ще одну 28-метрову бетонну греблю в районі чудової приміської зони відпочинку Дениші. Гребля утворила велике водосховище, що входить до комплексу споруд водопостачання Житомира. Заповнення водосховища почалося в 1982 році і здійснювалося протягом кількох років. Від нього вздовж шосе “Житомир-Чуднів-Хмельницький” був побудований водовід. Водосховище “Денишівське” разом із “Відсічним” забезпечили водо-віддачу об'ємом 129 тисяч кубо-метрів води на добу. На берегах нового водосховища згодом виро-сли дачні масиви житомирян.

У 1983-84 і наступних роках продовжувалось нарощування потужностей водопровідно-каналізаційного господарства, було побудовано водовід діаметром 1, 2 м від станції другого підйому довжиною 3,4 км, здійснено пере-кладку водопровідних мереж на вулицях Великій

Бердичівській, Мануїльського, Старовільській, Шевченка, Львівській та інших, будівництво каналізаційних колекторів по вулицях Гагаріна, Шелушкова, Східній, Домбровського. Велась реконструкція водосховища “Відсічне”.

У 1983 році було завершено будівництво і реконструкцію очисних споруд на майданчику № 1 (блок споруд на 22 тисячі кубометрів стоків на добу). У 1984 році введено у дію гідровузол греблі водосховища “Відсічне”. Введені в дію інші об’єкти. Наступного року продовжувались роботи по формуванню річища водосховища “Відсічне”, магістральних мереж водопроводу і каналізації Північно-Західного району, побудований самоплинний каналізаційний колектор діаметром 800 мм по вулиці Великій Бердичівській.

Завдяки цим заходам обидва проекти були реалізовані. В 1983 р. місто почало отримувати 76 тисяч кубометрів питної води на добу, було забезпечено скидання 44 тисячі кубометрів очищених стоків. В рамках цього проекту були побудовані: комплекс водопровідної насосної станції першого підйому (водозабір, машинний зал, блок високошвидкісних фільтрів, хлораторна первинного хлорування, склад хлору, підсобні приміщення); водогони сирій води (один чавунний діаметром 600 мм, довжиною 6,6 км та залізобетонний діаметром 1200 мм, довжиною 7,5 км); комплекс споруд водопровідно-насосної станції другого підйому (блок контактних освітлювачів потужністю 100 тисяч кубометрів води на добу, машинний зал № 2, хлораторна для дезінфекції води, резервуар чистої води об’ємом 20 тисяч кубометрів); комплекс очисних споруд каналізації (блок технічних ємкостей потужністю 22 тисячі кубометрів на добу, блок технічних ємкостей потужністю 34 тисячі кубометрів на добу).

В наступні роки роботи по реконструкції і будівництву об’єктів водопровідно-каналізаційного господарства не припинялись. Так, в 1986 році вони велись на 8 об’єктах. Було завершено формування річища водо-сховища “Відсічне”, що дало можливість досягти його проектної ємкості, побудовано водопровідні мережі в мікрорайоні Хміль-ники, перекладено водопровід в центральній частині Київської вулиці (між пл. Соборною і вул. Щорса), перекладено півтора кілометри водоводу діаметром 1000 мм по вулиці Черняховського, почалося будівництво аварій-ного накопичувача стоків на очисних спорудах каналізації, а також станції третього підйому Північно-Західного району. Ці роботи продовжувалися у 1987-88 роках. Їх початок і завершення прийшлися на роки, коли управ-лінням керував Анатолій Павлович Бортник (1983-1987). Навіть побіжне згадування основних робіт говорить про велич виконаної у ті роки програми.

З 1987 по 1992 роки управління водопровідно-каналізаційного господарства очолював Ігор Васи-льович Черняк. Під його керів-ництвом було виконано багато пунктів великої і складної програ-ми розвитку господарства. Хоч і не все з об’єктивних причин вда-валося.

У 1987 році почалися про-ектні роботи по спорудженню унікального для міста об’єкту – “каналізаційного колектора гли-бокого залягання” від КНС-3 біля Чуднівського мосту до Головної насосної станції на вулиці Івана Гонти. Фактично це мав бути не колектор, а тунель шириною 1,5 і висотою до 2 метрів. Одним з ініціаторів його будівництва був вже згаданий Володимир Федо-рович Нікулін – дуже ініціативний, підприємливий керівник, здібний інженер з нестандартним мислен-ням.

Значення цього об’єкту для міста важко переоцінити. Адже каналізаційна мережа міста працювала за традиційною – малоефективною, енерговитратною і ненадійною схемою. Суть її в тому, що стоки подаються від об’єкту їх виникнення у самоплинний колектор, з якого вони через певну відстань перекачуються нагору, щоб знову рухатись новою ділянкою самоплинного колектора. Принцип цей добре видно на наведеній тут схемі. Звичайно, кожна каналізаційна (підвищувальна) станція – це ненадійний елемент в ланцюгу транспортування стоків плюс величезні енерговитрати на перекачування стоків і експлуатацію та ремонт обладнання станцій, їх капремонт та будівництво. Таких станцій в місті є 20.

Ідея будівництва під поверхнею міста на великій глибині тунелю дає змогу створити самоплинний колектор, що не потребує ніяких перекачуючих станцій, а відтак він стає “безплатним” і абсолютно надійним. Частина такого колектора (щоправда неглибокого

залягання) була побудована в кінці 1970-х на початку 1980-х років вздовж берега річки Кам'янки. Колектор прийняв на себе стоки Північно-Західного району міста. Він і мав бути підключений до наступної ділянки цієї самопливної споруди – тунелю глибокого залягання. Будівництво тунелю розпочалося в 1988 році зі Смолянки, де було споруджено виробничу базу “Тунель-буду” і головний технологічний ствол. Цим стволом прохідники опустили в шахту забійне обладнання, прохідницький щит, електровоз, що доставляв до ствола відпрацьовану породу. Через нього подавалися до тунелю стиснуте повітря, електроенергія, а також відкачувалася ґрунтова вода.

Автору цих рядків пощастило як журналісту декілька разів побувати разом з колегою С. А. Глабчуком у тунелі, що будувався, і сфотографувати його будівництво. Спочатку був побудований відрізок тунелю між головним стволом (район Єврейського кладовища) і проміжним стволом в районі перехрестя вулиць В. Бердичівської та Жуйко потім більш складний відрізок між головним стволом і головною насосною станцією. При цьому, під Смолянським майданом тунель будувався в надто складних гідрологічних умовах: він проходив ще й під руслом річки Путятинки. Наступна ділянка між вул. Жуйко та яром в районі вулиць Фещенка-Чопівського та Шевченка була майже побудована, але в 1993 році під час прохідницьких робіт трапилася трагедія: в тунель ринула маса підмоченого лесу, який поховав у собі і прохідників, і обладнання. Після цього роботи на будівництві тунелю припинилися і поки що не відновлені. Хоча зроблено вже більше половини тунелю, пройдено його найскладніші ділянки.

У 1988-89 роках продовжувалося будівництво каналізації Північно-Західного району. У 1990-92 побудовано нові очисні споруди та лабораторний корпус очисних споруд каналізації, впорядковувалося русло річки Путятинки. Силами “Житомир-спецбуду” велось будівництво другого резервуару чистої води ємністю 20 тисяч кубометрів, що став до ладу в 1995 році. У 1991-95 роках продовжувалась реконструкція очисних споруд каналізації на майданичку № 1 (Смолянка), розпочались роботи по будівництву майданичка № 3 очисних споруд каналізації. У 1996 році тут введено в дію цех механічного обезводнення осаду. Почала також діяти контрольнo-вимірювальна лабораторія якості питної води, що дуже важливо в умовах підвищеної екологічної небезпеки в зв'язку з аварією на ЧАЕС та іншими несприятливими антропогенними факторами.

Звичайно, великі економічні труднощі, з якими зустрілась наша молода незалежна держава, не дали змоги здійснити багато з того, що планувалося на останнє десятиріччя цього століття. Хоча, як видно, роботи по розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Житомира все ж ведуться.

В 1991 році 96,1% комунальних квартир городян були обладнані водопроводом, 94,9% – каналізацією 91, 3 мали душові і ванні кімнати. Цей показник зростає й надалі. Меншим він поки що є у власників індивідуального житлового фонду. Тут обладнано водопроводом лише 24 відсотка квартир, а каналізацією – 7,3.

Управління водопровідно-каналізаційного господарства є державним комунальним підприємством, яке з 1992 року очолював досвідчений фахівець, Заслужений працівник сфери послуг України Леонід Йосипович Башинський.

Вже в 1993 році управлінням водопровідно-каналізаційного господарства відпущено 70 мільйонів 322 тисячі кубометрів води при плані 70 мільйонів 250 тисяч кубометрів, виконано план пропускання тарифних стоків на сто процентів. Довжина водопровідної мережі сягнула 463 кілометри. Силами управління здійснювалася поступова заміна аварійних водогінних та каналізаційних мереж. А таких станом на 1993 рік було 120 кілометрів. Тільки за два роки зусиллями фахівців управління було замінено 7 кілометрів мереж. Зметою якісного забезпечення споживачів міста питною водою розгорнулося будівництво резервуару чистої води місткістю 20 тисяч кубометрів. У ці ж роки управління підписало контракт з німецькою фірмою “КХД” Гумбольдт на виконання робіт по впровадженню на очисних спорудах сучасних технологій. Налагодженню

стосунків з німецькими колегами посприяв міськвиконком та особисто його керівник А. І. Фесенко. Він надає особливого значення реконструкції водопровідно-каналізаційного господарства, допомагаючи керівникам міськводоканалу здійснювати намічені ними плани, завжди йде їм назустріч у питаннях фінансування важливих програм.

Налагоджуються нові стосунки зі споживачами води, переорієнтовується діяльність служб і підрозділів підприємства на новітні технології і устаткування, коректуються тактичні і стратегічні плани колективу в зв'язку зі змінами головних принципів забудови і розвитку самого міста. В зв'язку з відомими соціально-економічними змінами в суспільстві змінюються і підходи до забудови міста. Темпи його розвитку фактично є меншими, ніж передбачалося, припинилося нове велике промислове будівництво, натомість виникає багато невеликих господарських і промислових об'єктів. Змінюється й стратегія житлового будівництва: у напрямку переходу від висотної забудови до переважно малоповерхової (крім центральних магістралей і районів). Все це накладає свій відбиток на перспективи розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Житомира. Трохи зменшується напруження у завданнях. Щоправда, залишаються невідкладними проблеми розвитку каналізації, заміні багатьох старих ділянок водопроводу тощо. В цьому напрямку за останні роки вже зроблено чимало. Зокрема, на очисних спорудах каналізації та на станції першого підйому встановлено високопродуктивне обладнання з Федеративної Республіки Німеччини. Взірцем для молодих робітників водоканалу є представники трудових династій водоканалу, родоначальники яких працювали тут ще з 1899 року.

Одна з найбільших династій – Дмитра Прокоповича Сладковського (4 чоловіки). З неї виросла ще одна династія – Леоніда Михайловича Куделі (5 чоловік). В управлінні працюють також династії Німилових, Коханюків, Євдаченків, Генсеровських, Чікових, Васильєвих, Березовських, Рудюків, Захарових – Ступакових – Ільчуків – Щербин – Довбишів та інші.

Чимало робітників міськводоканалу за відмінну працю відзначені урядовими нагородами, занесені до "Книги пошани" підприємства. Саме ці люди, кожен на своєму посту, роблять нелегку і непомітну, але таку потрібну для всього міста роботу. Ветерани охоче передають набутий досвід молодому поколінню водопровідників.

Пройшовши шлях від невеликої водопровідної станції, збільшивши її потужність у 280 разів, а довжину мереж в 250 разів, ставши сучасним підприємством, узявши на озброєння передові вітчизняні і зарубіжні технології, власний досвід добре злагодженого колективу, Житомирське управління водопровідно-каналізаційного господарства впевнено вступає у друге століття свого існування.